

پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد تاریخ

نگرش های شیعه پژوهی ویلفرد مادلونگ و تأثیر آن بر شیعه پژوهی سایر مستشرقان

استاد راهنما

جناب دکتر محسن الویری

استاد مشاور

جناب دکتر محمدرضا بارانی

نگارش

نفیسه شکور

1388

مَنْتَ خدای را عزوجل که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش
مزید نعمت. هر نفسی که فرو می‌رود ممدّ حیات است و چون برمی‌آید
مفرّح ذات. پس در هر نفس دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکری
واجب.

و سلام و درود بر سرور کائنات و مفخر موجودات و رحمت عالمیان و
صفوت آدمیان و تتمّه دور زمان محمد مصطفی صلوات الله علیه و خاندان پاک و
مطهر و بی‌مانندش علیهم السلام.

تقدیم

آنانی که برای بودنم زیباترین بهانه‌اند

پدرم

مادرم

و همسرم

صمیمانه ترین و سبزترین سپاس ها نثار

پدر و مادر عزیزم

خواهر خوبم

همسر مهربانم

معلمان دلسوزم

استادان بزرگوارم

و تمامی کسانی که از باران لطفشان کویر وجودم سیراب گشت.

چکیده:

جهان هر روز مرحله‌ای تازه و فضایی جدید را تجربه می‌کند. این حال و هوای نو تنها خاص محیط‌های اجتماعی و علوم تجربی نیست، بلکه فضای دین و مذهب را نیز احاطه کرده است. در جریان این نو شدن، شیعه‌پژوهی نیز جایگاه ویژه‌ای یافته و توجه بسیاری از اندیشمندان را به خود جلب کرده است. در این میان، آگاهی از دیدگاه پژوهشگران دنیای غرب در خصوص تشیع از آن‌جا که از بیرون به آن می‌نگرند جالب و در عین حال می‌تواند یاری‌گر شیعه‌پژوهان حقیقت‌طلب باشد، چراکه به یقین بررسی عادلانه و منطقی آراء و نظرات گوناگون می‌تواند در نهایت حقیقت‌راستین را به مرحله ظهور و بروز برساند.

باید گفت در قافله مستشرقان شیعه‌پژوه، ویلفرد مادلونگ به سبب سابقه کاری و آثارش، برجسته و مورد توجه است. لذا نگرش‌های شیعه‌پژوهی وی و تأثیر آن بر شیعه‌پژوهی سایر مستشرقان، محل توجه رساله حاضر واقع شده و این پژوهش در پی فهم چستی دیدگاه وی درباره تشیع (با تکیه بر شیعه اثنی عشری) و چگونگی روش کار او در این حوزه است. از آن‌جا که پژوهش حاضر به روش اکتشافی عمل می‌کند؛ لذا فرضیه‌ای برای آن تعریف نشده است. گفتنی است برای دستیابی به خواسته‌ها و اهداف این رساله، مدخل‌های نوشته شده به وسیله مادلونگ در دائره‌المعارف اسلام، و برخی دیگر از آثار وی ترجمه و مورد بررسی و نقد واقع شد. آنچه در نهایت می‌توان گفت این است که وی درباره موضوعات مختلف مرتبط با تشیع اثنی عشری به شیوه‌ای علمی

و غیرمتعصبانه به بررسی و بحث پرداخته و اطلاعات ارزشمندی ارائه نموده؛ البته در برخی موارد با نادیده گرفتن مسائل مهم، دچار اشتباه شده و مطالبی نادرست را به رشته تحریر درآورده است. به هر حال، علی‌رغم تحقیقات به نسبت گسترده مادلونگ درباره شیعه اثنی‌عشری، در نهایت نمی‌توان به چهارچوب مشخصی درباره دیدگاه وی در رابطه با تشیع دست یافت. ولی باید گفت که این دانشمند آلمانی تبار با تلاش‌ها و تحقیقات ارزنده خود درباره اسلام و تشیع نقش مهمی در شناساندن تاریخ اسلام و مذاهب اسلامی ایفا کرده است.

واژه‌های کلیدی: استشراق، تشیع، ویلفرد مادلونگ

فهرست مطالب:

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات	1-24
الف) طرح تحقیق	2
موضوع	2
بیان مسئله	2
سوال اصلی	3
پیش‌فرض‌های پژوهش	3
فرضیه	3
مفاهیم و متغیرها	3
سوالات فرعی	4

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

4 سابقه پژوهش
4 علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن
5 هدف پژوهش
5 روش پژوهش و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها
5 سازمان‌دهی پژوهش
6 کتاب‌شناسی
7 (ب) شرق‌شناسی
8 مفاهیم و کلیات
10 تاریخچه و دوره‌های شرق‌شناسی
18 شیعه‌شناسی
40-25 فصل دوم: ویلفرد مادلونگ، آثار، و روش
26 معرفی ویلفرد مادلونگ
28 آثار مادلونگ
33 روش کار
83-41 فصل سوم: شیعه و اهل بیت (ع) و جانشینی پیامبر (ص) از نگاه مادلونگ
42 شیعه از نگاه مادلونگ
49 اهل بیت (علیهم‌السلام) از نگاه مادلونگ
52 جانشینی حضرت محمد (صلوات‌الله‌علیه) از نگاه مادلونگ

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

115-84	فصل چهارم: مادلونگ و اندیشه‌های شیعی
85	مادلونگ و اندیشه‌های شیعی
85	(1) عصمت
87	(2) امامت
91	(3) ولایت
94	(4) مهدی
100	(5) جایگاه زن در فقه شیعه
105	(6) خراج
108	(7) مشروعیت همکاری با سلطان
110	(8) یقین و اجتهاد
112	(9) شفاعت، تقیه، رجعت و بداء
113	مادلونگ و رجال شیعی
123-116	فصل پنجم: تأثیرگذاری ویلفرد مادلونگ بر جریان شیعه پژوهی
124	فرجام سخن
127	فهرست منابع
136	ضمیمه
137	چکیده انگلیسی

فصل اول

کلیات

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

الف: طرح تحقیق

موضوع:

در این مجال نگرش‌های شیعه‌پژوهی ویلفرد مادلونگ و تأثیر آن بر شیعه‌پژوهی سایر مستشرقان مورد بررسی و بحث واقع شده است. در این رابطه باید گفت:

بیان مسئله:

در جهان معاصر و عصر حاضر، پژوهش در باب تشیع وارد مرحله تازه‌ای شده است. در این فضای نو اندیشمندان بسیاری تمام هم و غم خود را به این حیطة مهم معطوف داشته و نظرات متعددی در این باره ارائه کرده‌اند. در این میان، مستشرقان نیز از قافله شیعه‌پژوهی عقب نمانده و تلاش قابل توجهی در این زمینه مبذول داشته‌اند که ثمره آن آثار و نوشته‌های قابل توجه و تأملی است که از خود برجای گذاشته‌اند. در بین ایشان، پروفیسور ویلفرد فردیناند مادلونگ به لحاظ سابقه و نوع کارهایش دارای مرجعیت و اهمیت است؛ چراکه با بررسی و شناخت وی شاید بتوان به نوعی جریان شناسی در مبحث شیعه‌پژوهی دست یافت. لذا این پژوهش بر آن است تا چستی نگاه مادلونگ درباره تشیع و چگونگی روش کار وی را مورد بررسی قرار دهد و فهم نماید. باشد که اطلاعات برخاسته از این تحقیق یاری‌گر شیعه‌پژوهان حقیقت طلب شود تا بتوانند از آن در شناخت، معرفی و دفاع از تشیع راستین بهره جویند.

سوال اصلی:

مبتنی بر بیان مسئله این سوال مطرح می‌شود که دیدگاه ویلفرد مادلونگ درباره تشیع چیست و شیوه کار ایشان در این حوزه چگونه بوده است؟

پیش فرض‌های پژوهش:

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

1- در میان دانش‌های نوین، جریانی با عنوان استشراق ایجاد شده که به صورت فزاینده‌ای به مطالعات شیعی و شیعه‌پژوهی علاقه‌مند گردیده است.

2- در تاریخ استشراق و در میان مستشرقان، ویلفرد مادلونگ یکی از چهره‌های شناخته شده و اثرگذار در حوزه مطالعات شیعی و شیعه‌پژوهی است.

فرضیه:

از آن‌جا که پژوهش حاضر از نوع اکتشافی است، بنا به نظر و صلاحدید استاد راهنما نیاز به فرضیه ندارد.

مفاهیم و متغیرها:

اندیشه‌های مادلونگ: مراد از اندیشه، ارائه مباحثی بر اساس برداشت‌های شخصی و استنباط‌های ویلفرد مادلونگ است که وی پس از بررسی داده‌های تاریخی پیرامون تشیع بدان‌ها دست یافته است.

تشیع: مراد از تشیع در پژوهش حاضر، تشیع اثنی عشری است؛ مگر آن‌که بر حسب نیاز به غیر آن تصریح شود.

استشراق: درباره استشراق تعریف مشخص و معینی وجود ندارد؛ اما در کل می‌توان آن را توجه و اهتمام غربیان به شرق و سپس به اسلام و تشیع دانست.

مستشرقان: افرادی که با انگیزه‌های مختلف به مطالعه درباره شرق و شرقیان و مسائل مرتبط با ایشان می‌پردازند.

سوالات فرعی:

1- شرق‌شناسی چیست؟

2- ویلفرد مادلونگ کیست، چه تألیفاتی از وی بر جا مانده، روش کار وی در حوزه شیعه‌پژوهی چگونه

بوده است و دیدگاه وی در این رابطه چیست؟

3- دیدگاه مادلونگ درباره شیعه و اهل بیت (علیهم السلام) چیست؟

4- نظری در خصوص اندیشه‌های شیعی چیست؟

5- مادلونگ در مقام یک مستشرق معاصر، چه تأثیری بر شیعه‌پژوهی غربیان داشته است؟

سابقه پژوهش:

در این خصوص باید گفت جز چندین مورد ترجمه آثار ویلفرد مادلونگ، کار خاصی در این رابطه صورت نگرفته و آثار وی از نگاه و منظر بیرونی مورد توجه واقع نشده است. البته چند مقاله در خصوص کتاب "جانشینی محمد" ایشان نوشته شده است که برخی از آن‌ها در مراحل اولیه چاپ و نشر هستند و نگارنده این پژوهش با کمک انجمن تاریخ‌پژوهان حوزه بدان‌ها دست یافته است.

علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:

- 1- بدیع بودن حوزه استشراق در ایران اسلامی، 2- جایگاه رفیع شیعه‌پژوهی در منظر داخلی و بین‌المللی و
- 3- علاقه شخصی باعث انتخاب این موضوع گردید.
- 1- ضرورت تقویت مطالعات در حوزه شیعه‌پژوهی، 2- زمینه‌سازی برای مطالعات عمیق و بنیادین بعدی، و 3- شناخت و معرفی حقیقت تشیع به این موضوع اهمیت بخشیده و کار درباره آن را مفید نموده است.

هدف پژوهش:

- 1- شناخت حوزه استشراق و تقویت مطالعات درباره این حوزه و فعالان آن، 2- مطالعه و درک عمیق فعالیت‌های شیعه‌پژوهی در حوزه‌های داخلی و خارجی به منظور دستیابی به اطلاعات وافی و کافی، جهت شناخت همه جانبه و درست تشیع راستین و 3- معرفی، دفاع، حفظ و حراست آن، از جمله مهم‌ترین اهداف این پژوهش است.

روش پژوهش و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها:

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

پژوهش حاضر به روش وصفی و تحلیلی انجام شده و اطلاعات و داده‌ها به روش اسنادی و کتابخانه‌ای گرد آمده است.

سازمان‌دهی پژوهش:

با توجه به موضوع و به منظور دست‌یابی به آنچه که پژوهش حاضر در پی آن است، این رساله به شکل زیر سازمان یافته است:

- چکیده
- کلیات
- ویلفرد مادلونگ، آثار، و روش کار وی
- شیعه و اهل بیت (علیهم السلام) از نگاه مادلونگ
- مادلونگ و اندیشه‌های شیعی
- تأثیرگذاری ویلفرد مادلونگ بر جریان شیعه‌پژوهی
- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

کتاب‌شناسی پژوهش:

- برای بررسی و بحث درباره نگرش‌های شیعه‌پژوهی مادلونگ و تأثیر آن بر شیعه‌پژوهی سایر مستشرقان، منابع و مأخذ ذیل مورد مطالع و تأمل واقع شده است:
- مدخل‌های نوشته شده به وسیله ویلفرد مادلونگ در دائرةالمعارف بزرگ اسلام
 - برخی مقالات متفرقه ایشان (البته با محوریت تشیع)

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

- کتاب‌های: جانشینی محمد (صلوات‌الله‌علیه)، فرقه‌های اسلامی، و مکتب‌ها و فرقه‌های اسلامی در سده‌های میانه. کتاب جانشینی محمد که مهم‌ترین اثر مادلونگ است به بررسی مسائل مربوط به پس از رحلت پیامبر، مسئله جانشینی، و دوران خلافت خلفای راشدین پرداخته است که رساله حاضر نیز بر این کتاب توجه ویژه داشته است. کتاب فرقه‌های اسلامی، مجموعه مقالات مادلونگ درباره رشد و گسترش فرقه‌های متعدد در ایران است که تناسب چندانی با حوزه کار این رساله نداشته است. و کتاب مکتب‌ها و فرقه‌های اسلامی در سده‌های میانه، مجموعه‌ای از مقالات متعدد به قلم مادلونگ است که در برخی از آن‌ها اندیشه‌ها و رجال شیعی مورد عنایت بوده‌اند؛ که پژوهش حاضر نیز آن‌ها را مدنظر قرار داده است.

- نوشته‌های موجود درباره وی و آثارش، که بیشتر از طریق اینترنت و مجلات قابل دسترسی بودند.

لازم به تذکر است، از آن‌جا که منابع اصلی پژوهش حاضر آثار ویلفرد مادلونگ است، بررسی و نقد کلی آن‌ها در سیر کلی پژوهش ارائه می‌گردد.

ب: شرق‌شناسی

یکی از حوادث مهم و قابل توجه تاریخ جهان، جریان رقابت‌ها و کنش‌ها و واکنش‌های دنیای شرق و جهان غرب بوده؛ رقابتی که در دوره‌های مختلف بر حسب شرایط، ماهیت‌های گوناگونی به خود گرفته است. ماهیت این رقابت‌ها در ابتدا تجاری، نظامی و سیاسی بود؛ سپس با ظهور اسلام و تقابل اسلام و مسیحیت صورتی مذهبی و عقیدتی پیدا کرد و به تدریج با قدرت‌یابی اروپا و درپی آن آمریکا، استعمار وجه غالب این رقابت دیرینه گشت. البته در کنار انگیزه‌های سیاسی و استعماری، انگیزه‌های علمی و محققانه نیز ظهور و بروز یافت.

در وهله نخست آن‌چه که در رابطه با این رقابت دیرپا مهم به نظر می‌رسد مطالعات غربیان درباره شرق و شرقیان است. جریان شرق‌شناسی همراه با تغییر شرایط و دگرگونی ماهیت رقابت‌ها، اشکال مختلفی به خود گرفت و در طی

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

تغییر و تطور خود روز به روز ظریف‌تر، دقیق‌تر و عمیق‌تر گشت. از جلوه‌های عمیق‌تر و جزئی‌تر شرق‌شناسی می‌توان به اسلام‌شناسی و شیعه‌شناسی اشاره کرد که در جریان رقابت بین دنیای شرق و غرب اهمیتی فوق‌العاده داشته و دارند.

از آن‌جا که موضوع رساله حاضر شیعه‌پژوهی ویلفرد مادلونگ، یکی از مستشرقان برجسته معاصر است؛ گذری اجمالی بر شرق‌شناسی، اسلام‌شناسی و شیعه‌شناسی غربیان امری ضروری به نظر می‌رسد.

مفاهیم و کلیات

شرق‌شناسی یا همان استشراق، برگردان واژه انگلیسی «Orientalism» است.^۱ درباره پیدایش این واژه نظرات مختلفی وجود دارد. عقیده غالب بر این است که اولین بار در انگلستان در اواخر قرن هیجدهم میلادی استفاده گردید.^۲ برخی اذعان داشته‌اند که واژه Orientalist در سال 1799م در مجله‌ای لاتینی برای پدر بولینوس به‌کار رفته،^۳ و در سال 1812م وارد فرهنگ آکسفورد گشته است.^۴ سپس در سال 1824م در زبان فرانسه رواج یافته و به سال 1835م وارد قاموس آکادمی فرانسه شده است.^۵ در خصوص تعریف این واژه باید گفت که به دلیل وجود جلوه‌های متنوع شرق‌شناسی تعاریف مختلفی از آن برحسب سلیقه و دانش شرق‌شناسان مطرح گشته، و این امر طرح یک

1. منوچهر آریان‌پور کاشانی، فرهنگ یک جلدی پیشرو آریان‌پور کاشانی انگلیسی به فارسی، با همکاری بهرام دلگشایی، ج 1، تهران: جهان رایانه، 1378-79، ص 1007.

2. ادوارد سعید، شرق‌شناسی، ترجمه دکتر عبدالرحیم گواهی، ج 1، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1371، ص 16.

3. ساسی سالم الحاج، الظاهر الاستشراقیه و اثرها علی الدراسات الاسلامیه (2جلد)، ج 3، طرابلس: منشورات الجامعه المفتوحه، 1991، ص 301.

4. تقی صادقی‌رویگر، خاورشناسان به قرآن، ج 1، تهران: فرهنگ گستر، 1379، ص 18.

5. ساسی سالم الحاج، پیشین.

6. محمد حسن زمانی، شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی غربیان: تاریخچه، اهداف، مکاتب و گستره فعالیت مستشرقان، ج 1، قم: موسسه بوستان کتاب، 1385، ص 44.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

تعریف جامع و مانع و همه پسند را ناممکن نموده است.⁷ ولی به هر تقدیر برای وضوح مطالب مرتبط با شرق‌شناسی،

تعریف این واژه ضروری است. رساله حاضر در این خصوص نظر ادوارد سعید را برگزیده است:

« سهل الوصول‌ترین تبیین و تعریف از شرق‌شناسی نوعی تبیین آکادمیک است،... هر کس که درباره شرق درس

می‌دهد، چیز می‌نویسد، و یا این‌که تحقیق می‌کند- چه آن فرد مزبور یک انسان‌شناس، جامعه‌شناس، مورخ، و یا

زبان‌شناس- چه به معنای خاص و یا معنای عام آن بوده باشد- یک شرق‌شناس است، و کاری که می‌کند شرق‌شناسی

است.⁸ » معنای عام‌تر دیگری نیز برای شرق‌شناسی وجود دارد. شرق‌شناسی عبارت از نوعی سبک فکر است که بر

مبنای یک تمایز بودشناختی و معرفت‌شناختی بین شرق و غرب قرار دارد. بنابراین، دسته انبوهی از نویسندگان که

در میان آن‌ها شعرا، داستان‌نویسان، فلاسفه، نظریه‌پردازان سیاسی، اقتصاددانان، و مقامات اداری سلطنتی یافت می‌شوند،

این اختلاف بنیادین بین شرق و غرب را پذیرفته و آن را نقطه شروع تئوری‌ها، حماسه‌ها، داستان‌ها، توصیفات

اجتماعی، و روایت‌های سیاسی خویش در مورد شرق، مردم آن‌جا، آداب و رسوم آنان، ذهنیات ایشان، و مقلدزاتشان

قرار داده‌اند. این‌گونه شرق‌شناسی از آشیلوس گرفته تا ویکتور هوگو، دانتی، و کارل مارکس را شامل می‌شود.⁹ » با

تبادل بین این دو مفهوم شرق‌شناسی، به معنای سومی می‌رسم که از نظر تاریخی و محتوایی از دو معنای قبلی تعریف

شده‌تر است.... خلاصه کلام آن‌که شرق‌شناسی عبارت از نوعی سبک غربی در رابطه با ایجاد سلطه، تجدید ساختار،

داشتن آمریت و اقتدار بر شرق است.⁹»

7. ادوارد سعید، پیشین، ص 15

8. همان، ص 16

9. همان.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

از آنجا که اسلام‌شناسی نیز از مقوله‌های مهم مرتبط با شرق‌شناسی است، لازم می‌نماید تا ضمن بیان رابطه این دو مقوله، تعریف قابل قبولی نیز از اسلام‌شناسی ارائه گردد.

با عنایت به تلاش غربیان برای شناخت مشرق زمین از گذشته‌های دور، شرق‌شناسی بر اسلام‌شناسی تقدم داشته و بدین ترتیب بین این نوع شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی رابطه‌ای مطرح نیست. اما پس از ظهور اسلام در شرق و تأثیرگذاری آن بر موقعیت سیاسی و فرهنگی غرب، مطالعه پیرامون اسلام و مسلمانان در شرق‌شناسی غربیان جایگاهی ویژه یافت. بعد از رنسانس، سایر شئون شرقی نیز در مغرب زمین مورد توجه واقع شد و شاخه‌های مختلف از دانشی نو با عنوان "شرق‌شناسی" پدیدار گشت. این شرق‌شناسی نوین به لحاظ زمانی متأخر از اسلام‌شناسی؛ اما زاییده و پرورده اسلام‌شناسی بعد از جنگ‌های صلیبی بود. البته در قرون جدید، با توجه به محدوده بسیار وسیع و شگفت‌آور شرق‌شناسی، مطالعات اسلامی عملاً یک حوزه از حوزه‌های مطالعات شرقی را رقم زده است.¹⁰

مطالعات اسلامی (اسلام‌شناسی = Islamicism) بخشی از دانش عام شرق‌شناسی است. در این خصوص باید گفت «شناخت زبان، ادبیات، تاریخ، متون دینی، اندیشه‌ها، فرهنگ و... سرزمین‌های اسلامی و مسلمانان»¹¹ و همچنین «بررسی و شناخت قرآن، سنت و احادیث، تاریخ و سیره پیامبر اکرم (صلوات‌الله‌علیه) و امامان (علیهم‌السلام) و خلفا و پیشوایان مذاهب اسلامی، عالمان برجسته تاریخ اسلام، جنبش‌های اسلامی، جمعیت‌های مسلمان در سطح جهان، معارف اسلامی اعم از عقاید و فقه و اخلاق و فلسفه و عرفان، نقاط قوت و ضعف و عناصر خطرآفرین و جنبش‌زای این معارف و نقاط آسیب‌پذیر دین اسلام و امت مسلمان»¹² محور پژوهش‌ها و بحث‌های مستشرقان در رابطه با اسلام و مسلمانان بوده است.

10. محسن الویری، مطالعات اسلامی در غرب، ج 1، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، 1381، ص 21.

11. همان، ص 20.

12. محمد حسن زمانی، پیشین، ص 48.

قبل از بررسی و بحث درباره شیعه‌شناسی که از زیرمجموعه‌های مهم شرق‌شناسی و مقوله اصلی پژوهش حاضر است، آشنایی با تاریخچه و دوره‌های شرق‌شناسی ضروری و اجتناب ناپذیر می‌نماید.

تاریخچه و دوره‌های شرق‌شناسی

1. شرق‌شناسی عام از قرن 6 ق.م تا قرن 6 م:

کهن‌ترین مطالعات درباره شرق به دست یونانیان انجام گرفته و قدیمی‌ترین نظرگاه‌های غربی درباره شرق در آثار ادبی و تاریخی به‌جا مانده از آن زمان نمود یافته است، آثاری چون ایلید هومر، سیاحت‌نامه فیثاغورث، کوروش‌نامه گزنفون و سپس با شکوفایی تمدن روم و اتحاد آن با یونان و انتشار تمدن یونان و روم در اروپای غربی، عملاً مشرق زمین در مقابل آن دو قرار گرفت و تحقیقات رومیان به منظور شناخت دنیای شرق آغاز شد. البته شرق‌شناسی غربیان (یونان و روم) تا قبل از ظهور اسلام بیشتر بر ثبت اطلاعات تاریخی، نظامی، تجاری و جغرافیایی مشرق زمین متمرکز بود و گزارش‌های ایشان درباره شرق، آکنده از حس برتری‌جویی یا احساس رقابت یونانیان و رومیان نسبت به شرقیان بود.¹³

در این‌جا ذکر این نکته ضروری است که از این پس سیر شرق‌شناسی با عنایت به ظهور اسلام و آغاز اسلام‌شناسی غربیان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

اسلام‌شناسی غربیان به‌طور کلی از تحولات فرهنگی و سیاسی جهان غرب و دنیای شرق و روابط شرق و غرب تأثیر پذیرفته،¹⁴ که با توجه به آن‌ها و با در نظر گرفتن میزان توجه محققان حوزه شرق‌شناسی به هر یک از آن‌ها، دیدگاه‌های مختلفی در باب مراحل مطالعات اسلامی در غرب مطرح شده است. رساله حاضر به منظور ارائه

13. محسن الویری، پیشین، صص 28، 29، 31، 32.

14. همان، ص 41.

مطالب مربوط، جریان مطالعات اسلامی را به چهار مرحله تقسیم نموده است: مرحله دفاع، مرحله تبشیر، مرحله استعمار، و مرحله تحقیق علمی.^{۱۵}

2. مرحله دفاع (از ظهور اسلام تا قرن 13م):

با ظهور اسلام و گسترش آن در پی پیروزی‌های مسلمانان در سرزمین‌های متعدد از جمله اندلس، مردمان مغرب زمین با اسلام آشنا شدند. فرهنگ و تمدن اسلامی و اقتدار سیاسی فاتحان مسلمان سبب جذب جمع کثیری از آنان به این آیین نوظهور گردید. بی‌شک کلیسای کاتولیک که سال‌ها برای گسترش مذهب خود در اروپا تلاش کرده بود نمی‌توانست از این اوضاع جدید راضی باشد؛ لذا اربابان کلیسا که نگران از دست رفتن موقعیت و نفوذ خود بودند، راه عناد و دشمنی با اسلام را در پیش گرفتند.^{۱۶}

به طور قطع برای مقابله با اسلام و حفظ اقتدار مسیحیت، آشنایی با این دین جدید امری اجتناب‌ناپذیر و ضروری بود؛ پس نخستین تلاش‌ها برای ترجمه متون عربی و اسلامی از سوی کشیشان شکل گرفت و جریان ترجمه در طی قرن‌های بعد رونق یافت. پیشرفت اسلام در قلمرو غرب و شکست غربیان در نبرد علمی با اسلام آن‌ها را به سوی رویارویی نظامی سوق داد و آتش جنگ‌های دو‌یست ساله صلیبی با خشم کلیسا شعله‌ور گشت. هم‌زمان با جنگ‌های صلیبی، روند اسلام‌شناسی غربیان با جدیت ادامه داشت و ترجمه آثار اسلامی و به ویژه قرآن در این دوره به همراه تأسیس مدارس و نهادهای علمی و آموزشی جهت تعلیم زبان عربی و سایر زبان‌های شرقی؛ انتقال دانش و تمدن اسلامی به مغرب زمین را دو چندان ساخته بود.^{۱۷}

15. همان، ص 40.

16. محسن الویری، پیشین، صص. 43، 44، 45.

17. محمد حسن زمانی، پیشین، ص 93.

اما سرانجام در پی شکست مسیحیان در جنگ‌های صلیبی و ناکامی ایشان در ضربه زدن به اسلام و مسلمانان، اربابان کلیسا ترک نبرد نظامی و آغاز هجوم فکری و فرهنگی را پیشنهاد کردند.^{۱۸}

3. مرحله تبشیر (قرن‌های 14 و 15 و 16م):

با تغییر رویکرد نظامی به رویکرد فکری و فرهنگی، بهترین راه دفاع از کیان مسیحیت و حفظ اقتدار آن و مقابله با اسلام، تبلیغات صلح‌آمیز با هدف تغییر مذهب مسلمانان و مسیحی کردن ایشان در نظر گرفته شد و برای این مهم یادگیری زبان‌های شرقی و به ویژه عربی برای مبلغان امری واجب و تَخَلُّف‌ناپذیر گشت.^{۱۹} در همین راستا شورای وین در سال 1311م/711 هـ به راه‌اندازی آموزش زبان‌های یونانی، عربی، عبری، سریانی و به‌طور کلی زبان‌های شرقی در دانشگاه‌های معتبر آن دوران فرمان داد.^{۲۰} در این دوره که مصادف با عصر رنسانس اروپا و رونق علم و ادب و هنر در این دیار بود^{۲۱}، مطالعات اسلامی رشد فزاینده‌ای داشت و ادامه جریان ترجمه و استفاده از صنعت تازه اختراع شده چاپ در نشر آثار اسلامی و غیر اسلامی و انتقال دست‌نوشته‌های آثار اسلامی به غرب، به آن رونق بیشتری بخشیده بود.^{۲۲} مسئله قابل توجه دیگر در این دوره تأثیرپذیری تدریجی غرب از فکر فلسفی، هنری و زیبایی-شناسی شرق اسلامی است که نمود آن را می‌توان در کمندی الهی دانته مشاهده کرد.^{۲۳}

18. هانس ابرهارد مایر، جنگ‌های صلیبی، برگردان و پی‌نوشت عبدالحسین شاهکار، ج1، شیراز: دانشگاه شیراز، 1371، ص329.

19. همان.

20. همان.

21. غلامحسین مصاحب، دائرةالمعارف فارسی، جلد1، ج4، تهران: امیرکبیر، 1383، ص1100.

22. محسن الویری، پیشین، صص63-65-66.

23. زینات بيطار، الاستشراق فی الفن الرومانسی الفرنسي، ج1، الكويت: المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، عالم المعرفة، 1412ق، صص32-33.

گفتنی است علی‌رغم تداوم رویه خصمانه غرب مسیحی نسبت به شرق اسلامی، نخستین نوشته‌های ملایم نسبت به اسلام و پیامبر اکرم (صلوات‌الله‌علیه) هرچند بسیار ضعیف و غیر علمی، در قرن شانزدهم به نگارش درآمد؛ که در این رابطه می‌توان به گیوم پوستل^{۲۴} اشاره کرد که افسانه‌های بی‌بنیان گذشتگان را درباره زندگی پیامبر (ص) رد نمود.^{۲۵}

4. مرحله استعمار (قرن‌های 17 و 18 م):

در این مرحله روابط بین شرق و غرب ابعاد تازه‌ای پیدا کرد که مهم‌ترین و تأثیرگذارترین آن‌ها بعد اقتصادی بود. در واقع با ظهور انگیزه‌ها و اهداف نو سیاسی و تجاری و حذف تدریجی اربابان کلیسا از صحنه سیاست غرب، مطالعات شرقی و اسلامی از پوسته صرفاً دینی و کلیسایی به درآمد و صبغه دانشگاهی پیدا کرد. بدین ترتیب نگاه این مطالعات جدید از شناخت اسلام به شناخت مسلمانان و وضعیت کشورهای اسلامی تغییر کرد و البته این تغییر به معنای از میان رفتن روح تخاصم حاکم بر مطالعات شرقی و اسلامی نبود؛^{۲۶} بلکه در این جریان نوین هدف از شناخت شرق اسلامی بهره‌وری بیشتر از امکانات آن و در نهایت تسلط بر آن بود.^{۲۷}

در حقیقت تهاجم نظامی دول اروپایی به سرزمین‌های اسلامی و سیطره بر آن‌ها که با حمله ناپلئون بناپارت به مصر در سال 1798م آغاز شد،^{۲۸} جلوه‌ای تازه از روابط شرق و غرب را به تصویر کشید و تأثیری درخور توجه بر مطالعات اسلامی غربیان داشت؛ چراکه این حملات سبب تشدید حرکت استعماری اروپا شد^{۲۹} و غربیان که برای بهره‌وری هرچه بیشتر و بهتر از مشرق زمین و کشورهای اسلامی نیاز به اطلاعات وافی و کافی داشتند، این مهم را

24. G. Postel

25. حسن تقی‌زاده، "تحقیقات علمای مغرب در باب ممالک شرقی"، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، ش 4، سال 3 (1335)، صص 6-5.

26. محسن الویری، پیشین، صص 69-70.

27. مرتضی اسعدی، "فکر دینی، فکر متعلق به شرق؟" نامه فرهنگ، شماره 4، سال 4 (1374)، صص 165.

28. محسن الویری، پیشین، صص 78.

29. محمود المقداد، تاریخ الدراسات العربیه فی فرانساج، 1، الکویت: عالم المعرفة، 1992، صص 36.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

به دست خاورشناسان سپردند^{۳۰} و خاورشناسان در کسوت‌های مختلف استاد، دانشمند، بازرگان، نظامی، سیاست‌مدار و مبلغ و روحانی مسیحی با تمام توان در راستای سلطه و استیلای استعمارگران کوشیدند.

البته باید افزود قبول هویت غیر قابل انکار اسلام و مسلمانان از سوی غربیان، شناخت علمی اسلام را که از اواسط قرن هفدهم آغاز شده بود^{۳۱} در قرن هجدهم رونق بخشید و برای نخستین بار متونی نسبتاً صادقانه را در معرفی اسلام رقم زد.^{۳۲} از جمله این متون می‌توان موارد زیر را برشمرد: کتابی دو جلدی اثر آدریان ریلاند^{۳۳} (1676-1716 م) که جلد اول آن "دین محمد" و جلد دوم "تصحیح اندیشه نادرست غربی‌ها درباره اسلام" نام دارد. ترجمه قرآن جرج سیل^{۳۴} (1680-1736 م) و آثار فرانسوا ماری ولتر^{۳۵} (1694-1778 م) نمونه‌های دیگری از آثار منصفانه این دوران درباره اسلام هستند. آثار ولتر این جنجال برانگیزترین نویسنده قرن هجدهم و سیر تحول نگرش وی درباره اسلام از حمله به اسلام تا ستایش و مدح این دین، نشانه خوبی از تحول در مطالعات اسلامی اروپا در قرن هجدهم میلادی است.^{۳۶} ادامه جریان آموزش زبان‌های عربی و شرقی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی غرب، تأسیس کتابخانه‌های متعدد در اروپا که دست‌نوشته‌های مسلمانان و دیگر آثار گردآوری شده از شرق را دربرداشتند، شکل‌گیری انجمن‌ها و نهادهای ویژه مطالعات شرقی و اسلامی در اروپا و به تبع آن در خارج از مرزهای اروپا، حجم روزافزون آثار غربیان درباره شرق و تأثیرپذیری صاحبان هنر و ادب غرب از فرهنگ اسلامی که در قرون بعد نیز ادامه پیدا کرد، رویدادهای مهم این دوران بودند که قرن هجدهم را ملقب به عصر روشن‌گری اروپا نمودند.^{۳۷}

30. شهریار عدل، «نگاهی به کنگره خاورشناسی پاریس و نتایج آن»، راهنمای کتاب، شماره‌های 7-8-9، سال 16 (1352)، ص 371.

31. علی حسینی الخربوطلی، المستشرقون و التاريخ الاسلامی، ج 1، مصر: الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1998م، صص 41-42.

32. مجتبی مینوی، «اسلام از دریچه چشم مسیحیان»، محمد(ص) خاتم پیامبران، ج 2، تهران: حسینیه ارشاد، 1348، ص 225.

33. Adriaan Reland

34. George Sale

35. Francois Marie Voltaire

36. محسن الویری، پیشین، صص 71 و مجتبی مینوی، پیشین، صص 224، 225، 227، 228.

37. محسن الویری، پیشین، صص 71، 74 تا 77.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

5. مرحله تحقیق علمی (قرن‌های 19 و 20 م):

تحولات اروپا پس از جنگ جهانی دوم سبب ظهور جهت‌گیری جدیدی در مطالعات اسلامی غربیان شد که البته جرقه آن در عصر رنسانس زده شده بود؛ اما به تدریج در قرن‌های بعد قوت یافت و در نیمه دوم قرن بیستم به اوج خود رسید. این جهت‌گیری، حذف نگاه مغرضانه و غیربی‌طرفانه به اسلام و پذیرش آن به عنوان یک حقیقت غیرقابل انکار بود.³⁸ نخستین بحث جدی در این رابطه در 27 کنگره شرق‌شناسی در سال 1967م در میشیگان مطرح شد³⁹ و باعث گردید تا در کنگره 29 در سال 1973م در پاریس، شرق‌شناسی سنتی مختومه و دوره جدیدی در مطالعات شرقی و اسلامی آغاز گردد.⁴⁰ در بروز این رویکرد عواملی چند موثر بوده‌اند: پذیرش اسلام در مقام یک دین الهی از سوی مجمع واتیکان چند سال قبل از کنگره 27 یعنی در سال 1965م،⁴¹ شکل‌گیری استعمار نو و تشکیل دول اسلامی دست‌نشانده و حامی غرب که عملاً غرب را از شرق‌شناسی به روش سنتی و حضور فیزیکی در مشرق‌زمین بی‌نیاز کرد؛⁴² ظهور نظریات علمی جدید در خصوص ادیان و فلسفه دین که بر طبق آن همه ادیان هم‌سطح با یک‌دیگر مورد مطالعه قرار گرفتند؛⁴³ حضور دانشمندان مسلمان در مراکز علمی اروپا که باعث هدایت تحقیقات اسلامی شدند.⁴⁴ این نگرش نو پیامدهایی را نیز به دنبال داشت که برخی از آن‌ها عبارتند از:

38. همان، ص. 90.

39. احسان نراقی، "راه‌یابی نو برای شرق‌شناسی"، راهنمای کتاب، شماره‌های 1-3، سال 18 (1354)، ص. 2.

40. شهریار عدل، پیشین، ص. 373.

41. مرتضی اسعدی، پیشین، ص. 248.

42. شهریار عدل، پیشین، ص. 371.

43. آلبرت جورانی، اسلام فی الفكر الاوروبی، ج 1، بیروت: الاهلیة للنشر و التوزیع، مؤسسة نوفل، 1994، ص. 52.

44. نصرالله پورجوادی، "از کنگره شرق‌شناسی تا کنگره ایران‌شناسی"، نشر دانش، شماره 5، سال 10 (1369)، صص 3-4.

گسترش دامنه فعالیت و تخصصی شدن حوزه مطالعات شرقی به صورت عام و مطالعات اسلامی به شکل خاص؛^{۴۵} تخصصی تر شدن کنگره‌های شرق‌شناسی؛^{۴۶} چاپ مجله‌های تخصصی در زمینه مطالعات اسلامی؛ چاپ دائرةالمعارف اسلام و در پی گسترش مطالعات اسلامی ضرورت تجدید نظر و تکمیل آن؛ تأثیرپذیری هنر و ادبیات غرب از فرهنگ شرقی یا به عبارت دیگر شرق‌زدگی رمانتیک.^{۴۷}

به طور کلی در حوزه مطالعات شرقی و بالخصوص اسلامی مغرب زمین بعد از جنگ جهانی دوم، موارد قابل توجه و تأملی به چشم می‌خورد که ذکر آن‌ها خالی از وجه نیست: ترجمه قرآن به زبان‌های اروپایی،^{۴۸} توجه دوباره به زبان‌های شرقی،^{۴۹} تأسیس مراکز تخصصی اسلام‌شناسی،^{۵۰} اعزام گروه‌های باستان‌شناسی و انتقال میراث اسلامی به موزه‌های اروپا و تأسیس موزه‌های تخصصی اسلامی،^{۵۱} حضور دانشجویان مسلمان در دانشگاه‌های غرب و جذب اندیشمندان و استادان مسلمان به محیط‌های علمی اروپا،^{۵۲} و بالاخره راه‌یابی برخی اطلاعات صحیح و منصفانه درباره اسلام به کتب درسی دیار مغرب زمین.^{۵۳}

45. همان.

46. شهریار عدل، پیشین، ص. 377.

47. محسن الویری، پیشین، صص. 85-86-88-93.

48. ج. د. پیرسن، "ترجمه‌های موجود قرآن کریم به زبان‌های گوناگون"، ترجمه هوشنگ اعلم، تحقیقات اسلامی، ش 2 از سال 1 (1365) و ش 1 از سال دوم (1366)، صص 8-9.

49. نجیب العقیقی، المستشرقون، ج 1، القاهرة: دارالمعارف بمصر، 1965، ج 2 صص 173-179.

50. همان.

51. همان، ج 3، صص. 119-130-339-348.

52. همان، ج 3، صص. 119-130.

53. همان، ج 1، صص. 140-157.

شیعه‌شناسی

با تخصصی‌تر شدن مطالعات شرقی و در پی آن مطالعات اسلامی و با ظهور واقعه عظیم و بحث‌برانگیز انقلاب اسلامی ایران بر بنیاد اصول شیعی (شیعه اثنی عشری)، شیعه‌شناسی در مقام یکی از جلوه‌های شرق‌شناسی یا به عبارت دقیق‌تر اسلام‌شناسی مورد عنایت و پژوهش محققان غربی واقع شد.

در طول تاریخ اسلام، تشیع به ویژه تشیع اثنی عشری، به دلایل مختلف سیاسی و اجتماعی و فرقه‌ای در آثار مسلمانان که اکثر آن‌ها به وسیله نویسندگان و عالمان غیر شیعی نگاشته شده‌اند، به شکل واقع‌بینانه و صحیح معرفی نشده است. شرق‌شناسان نیز از آن‌جا که در برخورد با شرق اسلامی و مسلمانان بیشتر با قلمرو اهل سنت و آثار و فرهنگ ایشان ارتباط داشته‌اند، موفق به شناخت درست و همه‌جانبه آراء و عقاید تشیع نشده و البته گاه در این راستا کوتاهی کرده و دقت و اهتمام شایانی نشان نداده‌اند. از این‌رو در آثار خود یا بسیار مختصر به تشیع پرداخته‌اند و یا این‌که به اظهارنظرهای پراکنده و موهوم بسنده کرده‌اند.^{۵۴} برای کم توجهی غربیان به تشیع می‌توان مجموعه علل زیر را برشمرد:

1- علل داخلی یا درونی، 2- علل خارجی یا بیرونی.^{۵۵}

1- علل داخلی یا درونی:

کمبود مآخذ برای مطالعه و شناخت شیعه به زبان‌های غربی مهم‌ترین علت درونی این کم‌توجهی است که در این رابطه قصور تنها از غربیان نیست، بلکه خود شیعیان نیز مقصرند؛ چراکه وقتی بسیاری از منابع شیعی هم‌چنان به صورت نسخه خطی و چاپ سنگی و دور از دسترس محققان و دانشمندان باقی مانده‌اند، چگونه می‌توان شاهد

54. عبدالله همتی گلپای، "جایگاه شیعه‌شناسی در مطالعات شرق‌شناسان"، از مقالات ارائه شده در دومین همایش بین‌المللی تشیع و خاورشناسان، 1387.

55. عباس احمدوند، "گذری بر مطالعات شیعی در غرب"، مقالات و بررسیها، دفتر 63، تابستان 77، ص 158.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

نگارش و تدوین آثار علمی و محققانه در باب تشیع بود.^{۵۶} در این راستا ضعف دستگاه تبلیغاتی شیعه، پیچیدگی و ابهام تاریخ سه قرن نخست شیعه و ... نیز از دیگر عواملی است که در بی توجهی غربیان نسبت به تشیع موثر بوده‌اند.^{۵۷}

2- علل خارجی یا بیرونی:

دسترسی آسان و اتکای محققان شرق شناسی بر آثار و منابع اهل تسنن، ناآگاهی و عدم دسترسی ایشان به منابع شیعی، عدم توجه به شیعه به عنوان یک جریان نیرومند دینی و سیاسی و فکری و فرهنگی، عنادورزی‌ها و غرض‌ورزی‌های بعضی نویسندگان و مترجمان باعث گردیده تا میزان تألیفات درباره تشیع کاهش یافته و در ضمن اعتبار آن دسته از مطالعات و تحقیقات انجام شده در این رابطه نیز مخدوش گردد.^{۵۸}

در این جا برخی دیگر از علل نیز وجود دارند که نمی‌توان آن‌ها را منحصرأ در یکی از دو دسته بالا قرار داد؛ ولی اشاره بدان‌ها حائز اهمیت است: شاید یکی از علل کم توجهی غربیان به شیعه، تعداد اندک حکومت‌های شیعی در طول تاریخ اسلام بوده است؛ زیرا به غیر از دولت فاطمیان مصر، حمدانیان حلب و موصل، آل بویه، ایلخانان مغول به ویژه الجایتو و به‌طور جدی‌تر دولت صفویه و در حال حاضر دولت جمهوری اسلامی ایران؛ دولت قدرتمند شیعی دیگری در تاریخ اسلام نمی‌توان سراغ گرفت.^{۵۹}

یکی دیگر از علت‌های این کم توجهی، ریشه در تقسیم جامعه اسلامی پس از رحلت پیامبر اکرم (صلوات‌الله‌علیه و آله) به دلیل اختلاف بر سر جانشینی آن حضرت دارد. تقسیم جامعه به دو دسته اکثریت سنی و اقلیت شیعه سبب شد تا

56. همان.

57. محسن الوری، "نقد نظریه‌ای در پیدایش شیعه اثنی عشری"، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع)، ش 2، سال 1 (1374)، صص 51-52.

58. همان.

59. عباس احمدوند، پیشین، ص 161.

غریبان اهل سنت را اصل اسلام و شیعه را فرع آن بدانند و از این رو برای شناخت اسلام و مسلمانان بیشتر معطوف به قشر اهل تسنن باشند و به شیعه توجه چندانی نشان ندهند.⁶⁰

با بررسی روابط میان شرق و غرب در طول تاریخ، یکی دیگر از علل کم توجهی غریبان به شیعه مشخص می شود. در واقع غرب تاکنون به طور عمومی دو بار با اسلام تماس مستقیم داشته است؛ با اعراب در اندلس و سیسیل، و با عثمانیان در شرق اروپا. در هر دو این تماس ها، تماس غریبان با اسلام سنی بوده است و برخورد جدی ای بین ایشان و شیعه روی نداده است.⁶¹

اگرچه شرق شناسان اهتمام مبسوط و شایانی به تشیع نداشته اند؛ اما به هر جهت شیعه شناسی با گذر زمان به تدریج اهمیت یافت و به عنوان یکی از جلوه های مهم شرق شناسی مطرح گشت. به منظور بررسی جریان شیعه پژوهی غریبان در طول تاریخ می توان آن را به سه مرحله تقسیم کرد: 1- مرحله قبل از جنگ جهانی دوم، 2- مرحله بعد از جنگ جهانی دوم، 3- مرحله بعد از انقلاب اسلامی ایران.

در مرحله اول یعنی قبل از دومین جنگ جهانی، به طور کلی باید گفت که غریبان تصویر روشنی از تشیع نداشتند؛ چراکه تا پیش از وقوع جنگ های صلیبی غرب تنها با اسلام سنی که دین رسمی کشورهای مسلمان بود، برخورد داشت. اما در خلال جنگ های صلیبی غریبان با فاطمیان و اسماعیلیان روبرو شدند و اگرچه مجال مواجه با شیعیان دوازده امامی در سوریه و فلسطین و لبنان برای آن ها وجود داشت، اما به دلیل آن که این دسته از شیعیان همچون فاطمیان دارای حکومت مستقلی نبودند نظر نویسندگان و تاریخ نویسان صلیبی را به خود جلب نکردند. اطلاعات اندکی هم که درباره امامیه به وسیله این نویسندگان ارائه شده، به واسطه تعصب، غرض ورزی و تحریف مخدوش

60. همان.

61. همان.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام می باشد

گفته است.⁶² در حقیقت طبق نگاه‌های موجود، تنها نویسنده صلیبی که با امامیان روبرو شده و با ایشان به گفتگو نشست است، ریکولدو دامونت کروس بوده که قضاوت وی درباره شیعیان نسبتاً ملایم است.⁶³

با ظهور دولت‌های شیعی آل بویه و دولت ایلخانان به‌ویژه اولجایتو در قلمرو اسلام و سپس با روی کار آمدن سلسله صفویه، غریبان در مسیر آشنایی با تشیع قرار گرفتند. در دوران صفوی ارتباطات سیاسی، تجاری و فرهنگی با دول غربی آغاز شد و سیاحان اروپایی گروه‌گروه برای بازدید از ایران به این کشور پا نهادند.⁶⁴ اگرچه همه این بازدیدکنندگان به مذهب رسمی این کشور یعنی تشیع امامی علاقه نشان ندادند؛ اما روایات برخاسته از مشاهدات عینی جهان‌گردان علاقه‌مند و حتی روایاتی که با تعصب مبلغان مذهبی درآمیخته از ارزش و اهمیت به‌سزایی برخوردار است.⁶⁵

در این مرحله به دلیل عدم دسترسی به منابع شیعی، پژوهش‌گران علاقه‌مند به تشیع امامیه راه‌کاری جز اتکای بر منابع سنی نداشتند.⁶⁶ در این راستا شاید بتوان گفت که با توجه به کمبود متون شیعی در جهان غرب، ایگناز گلدزیهر در شناخت و شناساندن مذهب امامیه سهمی درخور توجه داشته است. با در نظر گرفتن محدودیت‌هایی که گلدزیهر با آن‌ها مواجه بوده و با توجه به منابع در دسترس وی که معمولاً از آن اهل سنت یا شیعیان افراطی بوده طبیعی است که وی به اظهار نظرهایی مبادرت ورزد، که گاهی نمایان‌گر همان نظریات باطلی شدند که خود در صدد ابطال آن‌ها بود. اما طولی نکشید که در نیمه اول قرن بیستم، دیگر محققان اروپایی مثل لوئیس ماسینیون، فرانک و رودلف استروتمان و... به تصحیح تحقیقات پیشینیان خویش پرداختند.⁶⁷

62. اتان کلبِرگ، "مطالعات غرب در خصوص اسلام تشیع"، صص 45، 46، تشیع، مقاومت و انقلاب (مجموعه مقالات کنفرانس بین‌المللی دانشگاه تالویو) ج 1، بی‌جا: بی‌نا، 1984.

63. همان، ص 47.

64. برنارد لوئیس، کشف اروپا توسط اسلام، ج 1، لندن: بی‌نا، 1982، ص 101.

65. اتان کلبِرگ، پیشین، ص 48.

66. همان، ص 49.

67. همان، صص 55، 58.

اما پس از جنگ جهانی دوم اوضاع تحولی مثبت یافت و شیعه‌پژوهی وارد دوره جدیدی گشت. البته مطالعه تشیع دوازده امامی هم‌چنان نسبت به سایر شعب اسلام در درجه دوم اهمیت قرار داشت، تا این‌که در سال 1968م اولین کنفرانس بین‌المللی در استراسبورگ برگزار شد که به‌طور کامل به امامیه اختصاص داشت و تقریباً نیمی از شرکت‌کنندگان آن متخصصان مذهب تشیع بودند. جنبه مهم کنفرانس، حضور دو شخصیت مهم شیعه بود: یکی از ایشان سیدحسین نصر از ایران بود که به‌دلیل تألیفات فراوانش در زمینه تشیع و تصوف شهرت داشت و دیگری، رهبر شیعیان لبنان، موسی صدر بود که مقاله‌ای به زبان عربی درخصوص جوامع فعلی شیعیان لبنان و سوریه ارائه داد. شرکت ایشان در کنفرانس نمایان‌گر مرحله جدیدی در گفتگوهای دوره‌ای بین عالمان غربی و شیعی بود.⁶⁸ در راستای تحول مثبت اوضاع و در پی تلاش‌های اسقف کینگ در جهت صلح میان مسلمانان و مسیحیان، اعلامیه‌ای از سوی واتیکان صادر شد که چاپ سوم آن تحت عنوان "جهت‌یابی برای مکالمه میان مسیحیان و مسلمانان" در سال 1972م منتشر گردید.⁶⁹ در این اعلامیه آمده است که: تصویر کهنه‌ای که از اسلام به ما رسیده است و بر اثر خرافه‌ها و تهمت‌ها دچار تغییر شده باید طرد شود و در ضمن غرب تحت تربیت مسیحی باید به بی‌عدالتی‌هایی که در گذشته در حق مسلمانان روا داشته، اعتراف نماید.⁷⁰ این اعلامیه نشان از تغییری عمده در نگاه غربیان به اسلام داشت و بر سوق دادن اسلام‌پژوهی و شیعه‌پژوهی به سمت علمی شدن تأثیرگذار بود.

با ظهور انقلاب اسلامی ایران و دیگر نهضت‌های شیعی در جهان اسلام، توجه اندیشمندان و محققان عرصه شرق-شناسی بیش از پیش به تشیع و شیعیان جلب شد و مطالعات شیعی رونق گرفت؛ به‌طوری‌که در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، حوزه شرق‌شناسی شاهد خلق آثار فراوانی درخصوص شیعه بوده است و شاید

68. همان، ص 59.

69. عباس احمدوند، پیشین، ص 175.

70. مورس بوکای، تورات و انجیل، قرآن و علم، ترجمه ذبیح‌الله دبیج، ج 1، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1368، ص 5.

بتوان ادعا کرد حجم کارهای انجام شده درباره شیعه پس از انقلاب معادل یا حتی بیشتر از کل کارهای انجام گرفته در این رابطه در دوران‌های قبل از انقلاب اسلامی ایران است.^{۷۱}

در حال حاضر نیز مراکز و کرسی‌های مطالعات شیعی در جهان غرب روزبه‌روز در حال افزایش است و راه برای کسب دانش و معرفتی علمی و منصفانه بسیار هموارتر از گذشته گردیده است.^{۷۲}

در کل می‌توان گفت گرچه استشراق با گذر از انگیزه‌ها و اهداف تبشیری و استعماری به‌سوی انصاف، استقلال و علمی بودن گام برداشته است، اما نباید صد در صد بدان اعتماد کرد؛ چراکه غرب هنوز هم از مواضع ناهمسازگرایانه و عنادآمیز خود نسبت به شرق به ویژه شرق اسلامی دست برداشته و هم‌چنان با بهره‌گیری از ابزارهای مختلف که نیرومندترین‌شان در دنیای امروز رسانه‌های ارتباط جمعی است، سعی در تخریب چهره اسلام و مسلمانان و دور نمودن مردمان جهان از این آیین الهی دارد. پس بر محققان و اندیشمندان مسلمان واجب است تا از جریان استشراق غافل نمانند و با هوشیاری کامل و دلسوزی در راستای بیداری و آگاهی جامعه اسلامی و هم‌چنین جامعه جهانی کوشش کنند و با نگاهی عادلانه و منصفانه و با استفاده درست از آثار غربیان و بدون هیچ‌گونه وابستگی به ایشان و دستاوردهایشان، با حفظ استقلال علمی و فرهنگی اسلام محور خود حقایق نهان‌مانده از نگاه مستشرقان را بازگویند و از آیین، فرهنگ و استقلال همه‌جانبه کیان اسلامی با تمام توان حمایت و حفاظت نمایند.

71. عباس احمدوند، پیشین، ص 179.

72. همان، ص 180.